

A visegrádi országok vidéki tereinek rendszerváltás utáni vándorlási folyamatai

Rural Migration Trends in the Visegrad Group After the Political and Economic Transition

Lennert József
MTA KRTK RKI, Kecskemét
E-mail: lennert@rkk.hu

Jelen tanulmány a visegrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia – a továbbiakban V4-ek) rendszerváltás utáni vidéki vándorlási folyamatait mutatja be. A vizsgálat alapját a négy ország településeire (LAU 2) összeállított statisztikai adatállomány képezi. Az országokra és településekre, valamint három, a szerző által meghatározott tércategóriára (város, városkörnyék, peremvidék) elvégzett elemzés alapján megállapítható, hogy a rendszerváltás trendfordulót hozott a V4-ek vándorlási folyamataiban: a vidéki térben számottevő vándorlásból adódó növekedés jelent meg. Ez a többlet főleg a városok környékén alakult ki: a rendszerváltás utáni vidék meghatározó vándorlási térfolyamata a szuburbanizáció. Ezzel szemben nem jellemző a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás térfolyamata, a dezurbanizáció. A tanulmány több, a rendszerváltás után jelentős mértékű vidéki kényszervándorlásra utaló jelet is kimutatott. Az alapvető trendek hasonlóak, viszont a V4-ek vándorlási térfolyamatai között mind térben, mind időben jelentősek a különbségek.

Kulcsszavak:
visegrádi országok,
vidék, vándorlás,
szuburbanizáció,
dezurbanizáció

This paper investigates the migration processes of the rural areas of the Visegrad Group after the political and economic transition. The analysis was based on a local administrative unit (LAU 2) level database, relying on the available data from the statistical offices of the four countries. The analysis was conducted in country and LAU 2 level, with the introduction of three spatial categories (urban areas, commutable rural areas, remote rural areas). The results show that the transition was indeed a turning point in the rural migration trends of the Visegrad Group: after 1990, the rural areas can be characterized with an increasingly positive balance. However, with suburbanization as the dominant migration process, this surplus was mostly limited to the commutable rural areas. Also, there are only a few signs of the appearance of the dezurbanization in the region, which is a characteristic element of the Western European rural restructuring process. Moreover, some results indicate the presence of an involuntary migration following the political and economic transition. Although the basic trends are common, there are significant differences between the extent and the development of the post-socialist rural migration patterns of the Visegrad countries.

Keywords:

Visegrad Group,
rural areas, migration,
suburbanization,
dezurbanization

Beküldve: 2017. március 2.

Elfogadva: 2017. március 20.

Bevezetés – a fejlett országok vidéki tereinek átalakuló vándorlási folyamatai

Az 1970-es években a világgazdaságban végbemenő fordista-posztfordista paradigmaváltáshoz kapcsolódóan a fejlett országok vidéki terei is alapvetően átalakultak. A posztproduktivista vidéki térben a hangsúly a mezőgazdasági termelés outputjáról fokozatosan áttevődött a termelés folyamatára, az élményközpontúvá váló vidék a fogyasztói igények széles választékát igyekszik kiszolgálni (Marsden et al. 1993). Ez a vidéki turizmuson keresztül figyelhető meg, melynek számos, gyakran szűk réteg-

igényt kielégítő ága (például falusi, mezőgazdasági, öko-, gasztro-, kaland-, filmturizmus) jött létre (Tzanelli 2004, Haven-Tang–Jones 2014). A mezőgazdasági tevékenység a tömegáru termelésén túl az ökológiai gazdálkodással, a szociális foglalkoztatással, az értékes kultúrtájak vagy a népi hagyományok fenntartásával gazdagodott. Ezzel párhuzamosan felismerték és egyéb (nem mezőgazdasági és nem idegenforgalmi) gazdasági tevékenységekben ki is használták a vidék sajátos adottságait (Carbas 2014, Egedy et al. 2015).

Ennek a térfolyamatnak – amit posztproduktivista vidéki átalakulásként vagy vidéki újrastrukturálódásként foglalhatunk össze – egyik kulcsfontosságú eleme a vándorlás irányának, arányának, azaz mintázatának megváltozása, a dezurbanizáció és a jóléti migráció előtérbe kerülése.

Jóléti migráción „a magasabb státuszú városi vagy szuburbán népesség olyan lakóhely-változtatását értjük, amelynek vidéki célterületei, természeti környezetük, szabadtéri kikapcsolódási lehetőségeik, kulturális örökségük vagy vidéki hagyományaik a korábbinál magasabb életminőséget biztosít a kiköltözőknek” (Abrams et al. 2012, 270. old.).

A fejlett világban a bővülő mobilitással magyarázva már a XX. század elején megindult a népesség relatív dekoncentrációja. A városkörnyéki tér szuburbán lakóövezeteit leszámítva a vidék azonban továbbra is csak népességkibocsátóként kapcsolódott be a vándorlási folyamatokba. Az 1970-es években azonban egy gyökeresen új térfolyamat vette kezdetét: a dezurbanizáció több nyugat-európai országban és az Egyesült Államokban szinte egyszerre jelent meg (Kontuly 1998, Mithchell 2004). A dezurbanizáció a népesség abszolút dekoncentrációját jelenti, melynek eredményeként a nagyvárosi agglomerációtól távol található, periférikus térségekben is vándorlási többlet jelenik meg (Kulcsár–Curtis 2012, Champion 1998).

A vándorlási trendfordulónak több oka is volt. Egyik ezek közül a korábbi ipari agglomerációk válságba kerülése és egy új területi munkamegosztás kialakulása. A másik, hogy a hagyományos munkaerőpiaci mozgatórugók mellett kiemelt szerepet kaptak a vidék iránti személyes preferenciák és a magasabb életminőség elérésének lehetőségei (Boyle et al. 1998). Ezeket az új típusú motivációkat jóléti migrációnak (amenity migration) nevezzük (Moss 1994).

A jóléti migráció célterületei között megtaláljuk a viszonylag érintetlen, hegyvidékeket (Moss 2006, Alpok: Bender–Kanitscheider 2012, Sziklás hegység: Golding 2014), a vízparti területeket, de a jelentős kulturális örökséggel rendelkező településeket is (Novotná et al. 2013). Ezekből adódóan nem minden életminőség vezérelte lakóhely-változtatást tekinthetünk dezurbán vándorlásnak, és a dezurbanizáció sem korlátozódik csak a jóléti típusú migrációra. A korábbi kutatások alapján azonban a V4-eknél különösen nagy a dezurbanizáció és a jóléti migráció közötti átfedés (Šimon 2014). A jóléti migráció fontos tulajdonsága, hogy határokon, kontinenseken átnyúló jelenség (Matarrita-Cascante–Stocks 2013).

A dezurbanizáció hatása egyes nyugat-európai és angolszász országokban még a peremvidékeken is érezhető, a tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy az abban részt vevők a célterületeket jóval szelektívebben választják meg, elsősorban a városi központ elérhetőségét mérlegelő szuburbanizációban érintettekénél. Hiába jelentkezik a nagyvárosi központokon kívül összességében vándorlási többlet, az említett tér egyes részeit továbbra is elvándorlás jellemzi.

A dezurbanizáció megjelenése – volt ilyen kezdeti várakozás – nem vonta maga után a korábbi vándorlási irányzatok visszaszorulását. Thomas Kontuly metaanalízise alapján az 1970-es és 1980-as évek dezurbanizációs folyamatai nem tekinthetők általánosnak. Számos országban a korábbi dekoncentrációt újra koncentráció váltja fel, vagy éppen vegyes irányzatok jellemzik a vizsgált időszakot (Kontuly 1998).

1989-ben a rendszerváltással a V4-eknél is alapvető társadalmi-gazdasági paradigmaváltás következett be, ami a vándorlást is érintette. A tanulmányban arra kerestük a választ, hogy milyen vándorlási folyamatok mentek végbe a V4-ek vidéki tereiben a rendszerváltás után, illetve megjelentek-e a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás vándorlással összefüggő tapasztalatai a vizsgált térségben?

Módszertan és felhasznált adatbázisok

Elsődleges elemzési egységeink a V4-ek településeinek (LAU 2-es szint) adatai. A települések között két szélsőséget figyelhettünk meg: míg Csehország 79 ezer négyzetkilométerére több mint 6 ezer, addig Lengyelország 313 ezer négyzetkilométerére kevesebb mint 2500 település jutott. Ez Lengyelország – a másik három országtól gyökeresen eltérő – települési rendszerével magyarázható. A lengyel gminarendszer, amit 1972-ben hoztak létre az akkor létező és kisebb gromadák összevonásával – a szerb, a román, a finn, a svéd stb. gyakorlathoz hasonlóan – körzetesített, az esetek többségében földrajzi szempontból önállóan tekinthető település egységek alkotnak egy települést. A lengyel településeknek három típusa különböztethető meg. Míg a városi gminák csak a nagyobb népességű városokat foglalják magukba, addig a vidéki gminák az előzőleg említett összevonással jöttek létre. Átmeneti kategóriaként megjelenik a város-vidék gmina jogállás is, ami egy kisvárosmagot és a környező vidéki teret foglalja magába. Az elemzési egység kialakításához a LAU 2-es egységeket alkalmaztuk, két feltétellel. Azon kiemelt nagyvárosi településeket (például Budapest, Kassa, Pozsony), amelyek kerületei külön LAU 2-es egységet alkotnak, egy elemzési egységnek tekintettük. Továbbá a lengyelországi város-vidék gmináknál – kihasználva, hogy esetükben elérhetőek statisztikai adatok – elkülönítettük a városi és a vidéki egységeket.

A kialakított 15 376 elemzési egységet a vizsgálatnak megfelelően két lépésben három fő elemzési kategóriába soroltuk. Első lépésként a városi és a vidéki településeket különítettük el.

A közigazgatási jogállás alkalmazását kizárta, hogy egyes országokban a városi jogállás tartalma igen eltérő. Míg Szlovákiában a városok alig 20%-a 5000 főnél kisebb népességű, addig ez az arány Csehországban több mint 50%. (Csehországban számos, történelmi okból városi rangú, de igen kis népességszámú település található.) A V4-ek városállománya nemcsak összetételében, hanem a bővülés dinamikájában is eltért egymástól. Míg Szlovákia városállománya a rendszerváltás óta viszonylag stabil (a várossá nyilvánítás egyik feltétele, hogy a település lakónépessége meghaladja az 5000 főt), addig Magyarországon gyors ütemű, a politikai befolyásolás lehetőségét is magában hordozó (Szepesi 2008) „adminisztratív urbanizáció” zajlott le, amit több szakértő a városállomány mesterséges felduzzasztásának tart (Tóth 2008).

A vizsgálat során Lengyelország esetében a vidék következő meghatározását alkalmaztuk: vidékinek tekintettünk minden nem városi jogállású települést (község, vidéki gmina, város-vidék gmina vidéki része), valamint azokat a városokat (város-vidék gmina városi része), melynek lakónépessége nem haladta meg az 5000 főt a 2011-es népszámlálás idején (a többi országban az annak megfelelő adatközlés időpontjában). Az előző adatközlések időpontja szolgált alapul a jogállás megállapításához is. Az 5000 fős népesség küszöbértékként való használatát az indokolta, hogy a legstabilabb városállománnyal rendelkező Szlovákiában is csak e népességszám fölött lehet helyi népszavazást kiírni a várossá nyilvánításról, valamint az Európai Unió új város-vidék tipológiájában is megjelenik a városi térbe sorolás küszöbértékeként.

Az 1. táblázat az országcsoporton belüli eltérések és a vizsgálat szempontjából szükséges kompromisszumok árnyoldalait foglalja össze. A Tiszántúlon például a felső-sziléziai konurbációhoz (több szomszédos nagyváros összenövése, városláncolatok keletkezése) hasonló mezővárosi várostömörülés van kibontakozóban. (Ennek oka a török hódoltság alatt és után kialakult sajátos településszerkezet továbbélése, melyben kizárólag nagyhatárú települések alkották a településszövetet.)

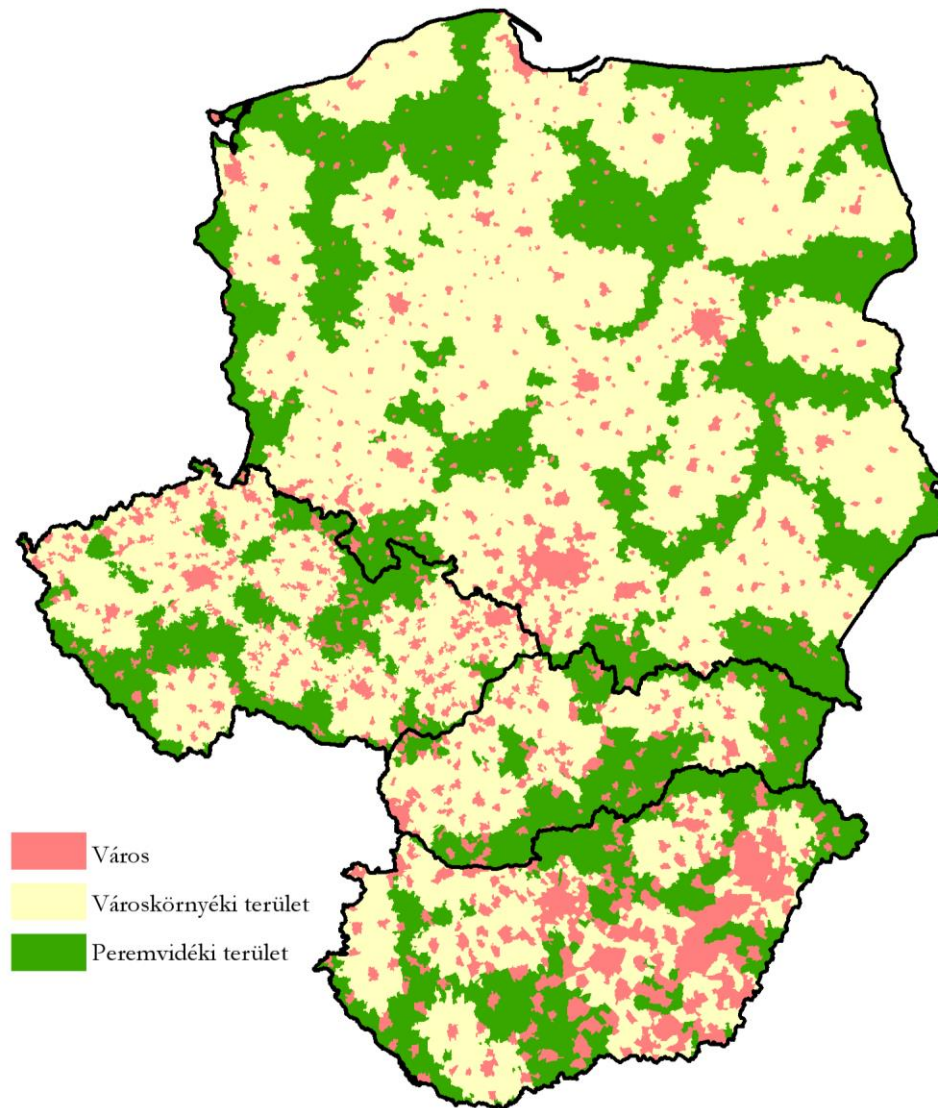
A bevezetőben említettük, hogy a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás fontos jellemzője, hogy az nem korlátozódik csupán a városkörnyéki térre, és ezt a V4-ek esetében is igazoljuk, ezért szükséges a vidéki téren belül egy kategória lehatárolása, ami a nagyvárosi központoktól távol található vidéki településeket tartalmazza. Az említett okból a meghatározott vidéki téren belül elkülönítettük a városkörnyékét és a peremvidéket.

A peremvidéki települések azonosítására az Európai Unióban a távolságalapú megközelítést alkalmazzák, a tanulmány is ezt a módszert követte: peremvidéki településnek tekintve minden olyan vidéki települést, amely személygépkocsival közúton legalább 45 percre található az 50 ezer fős városi központtól (Dijkstra–Poelman 2008).

Az előző definíciók alapján a vidéki népesség az egyes országok népességének kevesebb mint felét teszi ki (47%-ot Szlovákiában, 33%-ot Magyarországon). Ezen belül a településállomány 24, illetve 46%-a peremvidéki település (országától függően), ugyanakkor népességük az adott ország népességéből 10, illetve 18%-ot tett ki (1. ábra és 1. táblázat).

1. ábra

Városi, városkörnyéki és peremvidéki területek, 2011
Urban, commutable rural and remote rural areas of the Visegrad Group

Forrás: a vizsgált országok statisztikai hivatalainak adatai.

1. táblázat

**A városi, városkörnyéki és peremvidéki települések,
valamint a népesség száma és aránya a vizsgálat záró időpontjának (2011–2012)
adatai szerint**

The share and number of urban, commutable rural
and remote rural municipalities and inhabitants at the time of closing of investigation

Ország	Városi		Városkörnyéki		Peremvidéki	
	szám	arány, %	szám	arány, %	szám	arány, %
	Település					
Lengyelország	592	19,2	1 737	56,4	752	24,4
Csehország	269	4,3	4 213	67,4	1 771	28,3
Szlovákia	118	4,1	1 447	50,1	1 325	45,8
Magyarország	244	7,7	1 601	50,8	1 307	41,5
<i>V4-ek összesen</i>	<i>1 223</i>	<i>8,0</i>	<i>8 998</i>	<i>58,5</i>	<i>5 155</i>	<i>33,5</i>
	Népesség					
Lengyelország	22 439 035	58,3	11 881 581	30,9	4 191 208	10,9
Csehország	6 447 187	61,4	3 058 959	29,1	999 299	9,5
Szlovákia	2 864 794	53,0	1 580 224	29,2	959 304	17,8
Magyarország	6 615 568	66,6	2 049 932	20,6	1 271 274	12,8
<i>V4-ek összesen</i>	<i>38 366 584</i>	<i>59,6</i>	<i>18 570 696</i>	<i>28,9</i>	<i>7 421 085</i>	<i>11,5</i>

Forrás: a vizsgált országok statisztikai hivatalainak adatai.

A vándorlási irányzatok vizsgálatához szükséges egységes demográfiai adatbázisok kialakítása a V4-ek településeire nagy kihívás volt. A népesség számának alakulása, a népmozgalmi és a vándorlási mutatók minden országban a legalapvetőbb statisztikai adatok közé tartoznak. A rendszerváltás utáni időszakot felölelő, egységesen elemezhető településszintű adatbázis összeállításához több kompromisszumot kellett kötnünk:

– Eltérő jellegűek voltak az adatforrások:

Az elsődleges, nyers adatok forrásai az egyes országok statisztikai hivatalai (Központi Statisztikai Hivatal, Główny Urząd Statystyczny (PL), Český Statistický Úřad (CZ) Štatistický úrad (SK)). Magyarország esetében a népszámlálások adataira támaszkodtunk, ami az éves adatközlésnél pontosabban rögzíti a vándorlási folyamatokat. A többi országnál is indokolt lett volna a népszámlálási adatok alkalmazása, de megfelelő adatok híján az éves, idősoros adatokat használtuk fel (kivétel a lengyel települések 2011-re vonatkozó népessége, lásd 2. táblázat).

– Az adatsoroknak különböző volt az időtartama:

Egyes országok esetében nem találtunk a rendszerváltás kezdetétől teljes körű településsoros adatokat. Szlovákiánál és Lengyelországnál a rendszerváltást követő esetleges lakóhelyváltások, a Csehszlovákia szétválását követő népességmozgások

nem jelennek meg az adatsorban, melynek kiindulópontja így országonként más és más társadalmi-gazdasági helyzetre utal. Ez azonban magára a rendszerváltásra is igaz. Magyarország esetében például a többi országhoz képest sokkal hamarabb rendelkezésre álltak az intenzív szuburbanizáció kibontakozásának egyes gazdasági feltételei, ebben az esetben az eltérő kiinduló időpontok akár kiegyensúlyozó szerepet is játszhatnak. Az adatok harmonizálását tovább nehezítette, hogy Magyarországon a 2001. és a 2011. évi népszámlások eszmei időpontja nem az év elejére esett. Az eltérő hosszúságú időtartamot jellemző adatsorok összehasonlíthatóságának biztosítására az egyes időszakokon belül évi átlagos értékeket vettük figyelembe, ami tompította az előző eltérésekből adódó problémákat (3. táblázat).

2. táblázat

A felhasznált népességadatok jellemzői
The source and attributes of used population data

Ország	Kiinduló időpont	Köztes időpont	Záró időpont
Magyarország	1990. 01. 01. népszámlálás	2001. 02. 01. népszámlálás	2011. 10. 01. népszámlálás
Lengyelország	1996. 01. 01. éves adat	2001. 01. 01. éves adat	2011. 03. 31. népszámlálás
Csehország	1990. 01. 01. éves adat	2001. 01. 01. éves adat	2012. 01. 01. éves adat
Szlovákia	1996. 01. 01. éves adat	2001. 01. 01. éves adat	2012. 01. 01. éves adat

Forrás: a vizsgált országok statisztikai hivatalai.

3. táblázat

A felhasznált vándorlási egyenleg adatainak forrása
The source and attributes of the migration data

Ország	Első időszak	Második időszak
Magyarország	1990. 01. 01. – 2001. 01. 31. népszámlálás	2001. 02. 01. – 2011. 10. 01. népszámlálás
Lengyelország	1995. 01. 01. – 2000. 12. 31. éves adat	2001. 01. 01. – 2012. 12. 31. éves adat
Csehország	1990. 01. 01. – 2000. 12. 31. éves adat	2001. 01. 01. – 2012. 12. 31. éves adat
Szlovákia	1996. 01. 01. – 2000. 12. 31. éves adat	2001. 01. 01. – 2012. 12. 31. éves adat

Forrás: a vizsgált országok statisztikai hivatalai.

A vándorlási folyamatok elemzéséhez a demográfiai mutatókon kívül más statisztikai mutatókat is alkalmaztunk. Ezek kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy a V4-ek esetében elérhetőek/kialakíthatóak, illetve a korábbi kutatási eredmények alapján független változóként potenciálisan alkalmazhatók legyenek a vándorlási folyamatok vizsgálatában. A munkanélküliségi rátára vonatkozó adatok forrása az egyes országok statisztikai adatközlései. Az adatsor azonban csak 2011-re és LAU 1-es szinten (kistérség) állt rendelkezésre, így is alkalmas arra, hogy a rendszerváltás után tartósan válságba kerülő és a gazdaságilag prosperáló térségekről információt

nyújtson. A Corine Land Cover adatoknak, a természetvédelmi területek és a Natura 2000 területek arányának, valamint a tengerszint feletti magasságnak az Európai Környezetvédelmi Ügynökség volt a forrása.

Végül az elemzésekhez kidolgoztunk egy mutatótípust is, ami azt mutatja meg, hogy a LAU 2-es elemzési egységek között személygépkocsival mennyi idő alatt érhető el (a megközelítéséhez szükséges utazási idő) a fővárostól, a legközelebbi legalább 100 ezer fős, a legalább 50 ezer fős, illetve a legalább 30 ezer fős városi központoktól. Az időbeli távolság realisabb képet mutat a kilométerben kifejezett távolsággal szemben, amit nemzetközi példák is igazolnak. A peremvidéki területek európai uniós lehatárolásához is például az 50 ezer főt meghaladó városi központok közötti időbeli elérhetőségét vették figyelembe (Dijkstra–Poelman 2008).

A közúti időbeli elérhetőségek adatai a Google Maps adatbázisán alapulnak. Az adatok (a Google Maps felületén indított kereséssel megegyezően) az időben legrövidebb útvonalat tartalmazzák, függetlenül az útvonal kilométerben kifejezett hosszától, az országhatárokon kívüli városi központokat figyelmen kívül hagyva.

Vándorlási folyamatok a visegrádi országokban

A rendszerváltás előtt

Egyes kutatók egy, a kapitalista országok fejlődési útjától teljesen eltérő szocialista urbanizáció mellett érveltek, mások úgy vélték, az eltérő tapasztalások oka elsősorban a régió fejlődésének történelmi megkérdésessége (Enyedi 1989). Ha ezt a második megközelítést is elfogadjuk, akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az államszocializmus évtizedei alatt a V4-ek számos direkt vagy közvetett eszközzel igyekeztek akadályozni a településhálózat spontán formálódását. A dezurbanizáció nyugati megindulásával szinte egy időben (1971-ben) hagyták jóvá Magyarországon az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptiót, ami az ország településállományát merev hierarchiaszintekbe sorolta, és differenciált az ellátási szintekben, a fejlesztési lehetőségekben a magasabb hierarchiafokok javára, ezzel a népesség koncentrációja, a vidéki elvándorlás irányába hatott (Tóth 1981, Beluszky 2000). A népesség szabad mozgását más adminisztratív korlátozások, például a külterületi építkezés tilalma is akadályozta (Csatári–Kiss 2004). A szocialista időszakban Budapest körül kiterjedt, a vasútvonalak mentén 50–70 km-ig kinyúló agglomerációs gyűrű jött létre, ezt azonban inkább a fővárosba költözés adminisztratív korlátai, semmint a nyugati típusú szuburbanizációs folyamatok hozták létre (Beluszky–Sikos 2007). Az 1980-as években már nagyobb városaink körül is megfigyelhetőek a kibontakozó szuburbanizáció jelei (Timár 1999). A nagyobb városokba költözés (időnként életbe lépő) adminisztrációs korlátai Lengyelországban is a városok körüli településekre szorították a betelepülni vágyókat, akik igen gyakran csak papíron jelentek meg a vidéki településeken (Gawryszewski 2006).

Csehszlovákiában eltérő irányt szabtak meg a településhálózat fejlődésének. Míg a szlovák oldalon a nagyobb városok, köztük Pozsony gyors növekedése volt a jellemző (Korec 2003), addig a cseh oldalon kiegyensúlyozott városhálózatra törekedtek. A népesség így a (10 000–50 000 fős) középvárosokba áramlott, amivel mind Prága növekedését, mind az erősebb szuburbanizációt igyekeztek akadályozni (Novotná et al. 2013). Emiatt a rendszerváltás előtt a szuburbanizáció nem jelentkezett még az olyan nagyvárosok körül sem, mint Brno (Vaishar et al. 1995). Csehszlovákián belül a két szocialista tagköztársaság között is jelentős volt a népességmozgás – ennek magyarázataként nagyszámú szlovákiai vidéki lakos költözött (köztük kelet-szlovákiai roma) a dinamikusan fejlődő cseh városi központokba, különösen az Érchegység előterében fekvő iparvárosokba.

A vándorlási folyamatok irányítására tett intézkedések egy része etnikai/szociális színezetet kapott és egyfajta szocialista kényszervándorláshoz vezetett. A települészámolások során a használt lakások vásárlására igényelhető támogatást úgy maximalizálták, hogy abból leginkább csak rossz elérhetőségű, fogyó népességű falvakban tudtak ingatlant vásárolni (az érintett romák ezt még így is az életminőségük javulásaként élhették meg, és az ingatlan tulajdonosoknak is jól jött, hogy az egyébként nehezen értékesíthető ingatlanjaikat el tudták adni). Az erősebb érdekérvényesítő képességű települések tudatosan ki is használták ezt a folyamatot a roma népesség kiszorítására, áttelepítésére (Havas 1999). Jó néhány település roma többségének kialakulása ekkora tehető például a Csereháton (Ladányi–Szelényi 2004) és az Ormánységben is (Kovács 2005).

A rendszerváltás után

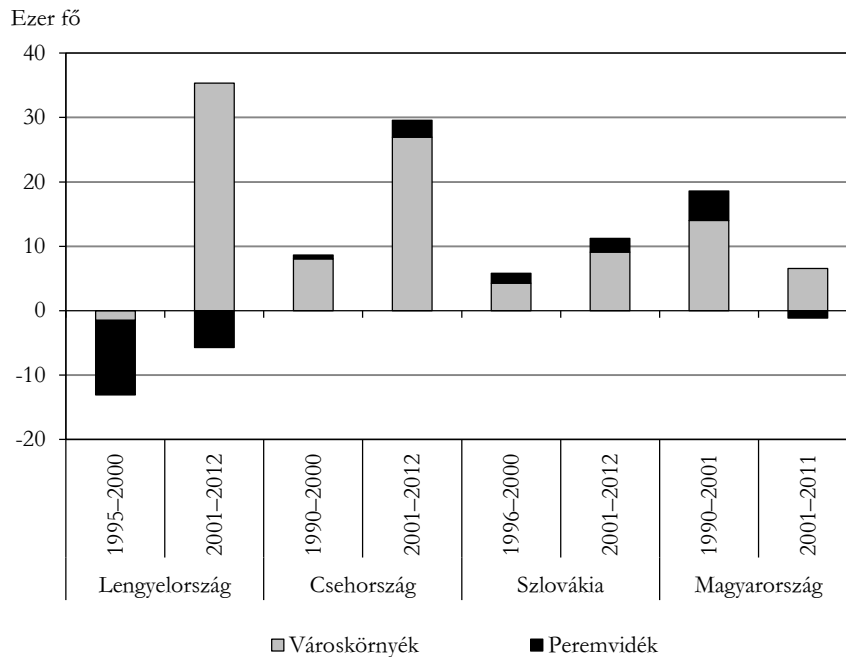
A rendszerváltás előtti térfolyamatok elsősorban a városok felé irányuló abszolút koncentrációról árulkodtak a V4-ek esetében, a rendszerváltás után alapvető trendforduló következett be. Az említett folyamatok részletesebb vizsgálatokor használt vidék, városkörnyéki és peremvidék térkategóriákat a módszertani fejezetben ismertetett módon különítettük el egymástól. A V4-ek vidéki tere a rendszerváltás után általánosságban vándorlási többlettel jellemezhető (2. ábra). Az egyes országok folyamatai között azonban igen jelentősek az eltérések: Lengyelországban például a vidéket sújtó elvándorlás még a rendszerváltás utáni első időszakban is folytatódott (Łodyga 2006). Ezt leszámítva a vidéket minden országban vándorlási többlet jellemezte, ami a rendszerváltás utáni második időszakra három országban jelentősen növekedett is. 2001–2012 között Lengyelország és Csehország vidéki térségeiben a vidékre vándorlók száma évi 30 ezer fővel haladta meg az onnan elvándorlókét (ez a vidéki népességhez viszonyítva Lengyelországban évi 1,9, Csehországban évi 7,9 ezreléknyi többletet jelentett). Magyarországon ezzel szemben – a térségből egyedül – az új évezredre a korábbi vándorlási nyereség jó része elapadt. Ebben fontos szerepe volt, hogy a rendszerváltást követő években Magyarországon voltak meg leginkább a szabad, korlátozásoktól mentes lakáspiac kialakulásának feltételei, így a

korábbi vándorlási irányzatok megfordulása a többi országnál hamarabb és intenzívebben jelentkezhetett.

2. ábra

Évi átlagos vándorlási egyenleg a visegrádi országok városkörnyéki és peremvidéki tereiben

Yearly average migration balance in the commutable and remote rural areas of the Visegrad Group

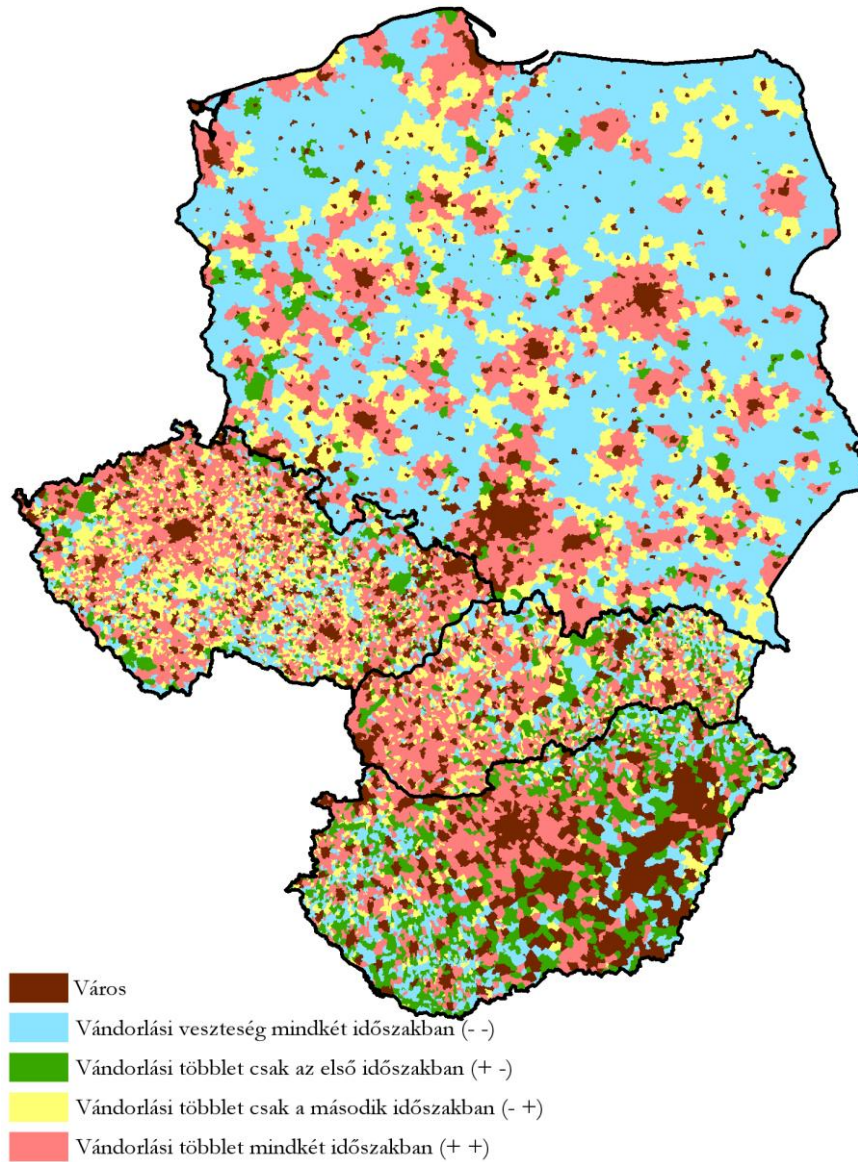

Forrás: a vizsgált országok statisztikai hivatalainak adatai.

A vándorlási nyereség a vidéki térben nagyon egyenlőtlenül oszlik el: a vándorlási többlet szinte minden esetben a városkörnyékén csapódott le. Lengyelországban a peremvidékek vándorlási vesztesége – bár csökkenő mértékben – a vizsgált időszak végéig fennmaradt. Magyarországon például a korábban a peremvidékeken mutatkozó jelentős többletet az új évezredre veszteség váltotta fel. Ennek megfelelően a lakónépességre vetített vándorlási arányszám minden esetben alatta marad a városkörnyéki terek megfelelő mutatójának.

3. ábra

A visegrádi országok vidéki térségeinek vándorlási alaptípusai*
 Typology of the rural areas of the Visegrad Group according to their migration trends

*A 3. táblázatban szereplő időszakokban.

Forrás: a vizsgált országok statisztikai hivatalainak adatai.

A 3. ábra a korábban említett tér- és időbeli különbségeket az elemzési egységek szintjén szintetizálja. Jól látható, hogy Magyarországon a rendszerváltást követő második időszakra hogyan szorultak vissza a vándorlási többletet felmutató települések a nagyvárosi agglomerációkba. Csehországban, de főleg Lengyelországban ezzel ellentétes irányú folyamat zajlott le. A pozitív vándorlási egyenleg a második évezredre a nagyobb városi központoktól kiindulva távolabbi területekre is kiterjed. Lengyelországban azonban – Szlovákiától és különösen Csehországtól eltérően – nagyobb összefüggő területeket is találtunk, ahol a vándorlási veszteség a teljes időszakban folyamatos volt. Ez részben magyarázható az egyes országok eltérő méretű elemzési egységeivel, másrészt ebben a térbeli mintázatban a szocialista és posztoszocialista lengyel mezőgazdaság kettőssége is szerepet játszhat. Lengyelországban a családi kisbirtokrendszer át tudta vészelni a szocializmus évtizedeit (a földterületből a szövetkezetek vagy állami gazdaságok csak a második világháború után lengyeleknek ítélt területeken értek el jelentősebb arányt). A kisbirtokrendszer a rendszerváltás után egyfajta szociális védőhálóként funkcionált, de nem nyújtott elég perspektívát a kivándorlás megakadályozásához (Zgliński 2008). A volt német területeken az állami gazdaságok modernizálásával létrejövő, világpiacra termelő nagybirtokok munkaerő-feleslege jelentette a kivándorlás forrását. Egy szempontból azonban a négy ország megegyezik, ez pedig a nagyvárosi agglomerációk kiemelt szerepe a rendszerváltás utáni vidéki vándorlásban. Ez a tapasztalat jelentősen eltér a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás folyamataitól.

Mint azt a módszertani fejezetben említettük, a vándorlási irányzatok pontosabb azonosításához, a folyamatok mögött álló hajtóerők feltárásához több, az elemzési egységek relatív földrajzi helyzetét, természeti környezetük állapotát, társadalmi-gazdasági helyzetét jellemző változót használtunk. A vándorlási arányszámok és a négy, a relatív földrajzi helyzetet leíró változó (a főváros, a legközelebbi 100 ezer főnél, a legközelebbi 50 ezer főnél, valamint a legközelebbi 30 ezer főnél nagyobb város közúton mért időbeli elérhetősége) közötti korrelációs kapcsolatok elemzése megerősítette a nagyvárosi centrumok kiemelt szerepét. Az általánosságban megmutató közepesen erős fordított együttmozgás visszaigazolta a 3. ábráról leolvasható erőteljes agglomerálódást.

Az egyes városi központokhoz tartozó, országonként eltérő korrelációs kapcsolatokról további fontos következtetéseket vonhatunk le (4. táblázat). Az egyes országok városhálózati sajátosságai és közigazgatási struktúrája alapvetően meghatározza, hogy a különböző nagyságú városi központoknak mekkora hatása van a vándorlásra. Míg a monocentrikus Szlovákiában és Magyarországon a fővárostól való időtávolság korrelációs együtthatója a legnagyobb, addig a policentrikus Lengyelországban ez az együttható a nullához közelít. Ezzel szemben a jelentős autonómiával és választott parlamenttel rendelkező, az EU-s források elosztásában nagy önállóságot élvező lengyel vajdaságok székhelyei (a 100 ezer fő feletti települések jelentős része) számos hatást gyakoroltak a vidéki településekre. Csehországban a középvárosok erősítését

célzó rendszerváltás előtti településpolitika a későbbi térfolyamatokra is hatott, az országban az 50 és 100 ezer fő közötti települések korrelációs együtthatója a legjelentősebb.

4. táblázat

A vidéki települések vándorlási egyenlege és a különböző népességnagyság-kategóriájú települések távolsága közötti korrelációs kapcsolat, 2001–2011

Correlation between the migration balance and the distance from urban centers in the rural municipalities, 2001–2011

Ország	Főváros	100 000 fő feletti települések (főváros nélkül)	50 001–100 000 fő közötti települések	30 000–50 000 fő közötti települések
Magyarország	–0,26	–0,04	–0,16	–0,12
Szlovákia	–0,19	–0,04	–0,16	–0,06
Csehország	–0,24	–0,21	–0,26	–0,16
Lengyelország	–0,06	–0,37	–0,34	–0,36

Összességében az eddig bemutatott vizsgálatok a szuburbanizáció eredetére szolgáltatnak bizonyítékot a rendszerváltás utáni V4-ekben. A nagyváros környéki települések szuburbanizációja nem előzmény nélküli a V4-eknél, a korábbi adminisztratív korlátok eltűnésével és a megváltozó társadalmi-gazdasági helyzettel magyarázhatóan, a rendszerváltás után a városi népesség kiáramlása az elővárosokba robbanásszerűen teljesedett ki és jelent meg szinte az összes nagyváros környezetében. Ez a folyamat az egyes országok várostérségeire koncentrálnak a következő elemzésekben kiemelkedően dokumentált:

- Magyarország: Budapest: Kovács 1999; Perger 2002; Schuchmann 2012; Pécs: Bajmócy 1999, 2000; Széchenyi–Nagyvárad 2009; Győr: Hardi 2002; Sopron: Jankó 2004.
- Lengyelország: Varsó: Tasan–Kok 1999; Degórska 2012; Bański 2005; Wrocław: Ilnicki 2002; Gdańsk: Masik 2010; Olsztyn: Szczepańska–Senetra 2012.
- Csehország: Prága: Ouředníček 2007; Olomouc: Halás et al. 2012.
- Szlovákia: Pozsony: Hardi et al. 2010; Ondoš–Káčerová 2007; Eperjes: Matlovič–Sedláková 2007; Besztercebánya: Vigašová et al. 2010; Zólyom: Vigašová et al. 2010.

A szuburbanizációval szemben a – nyugat-európai vidéki reneszánszhoz hozzájáruló – dezurbanizációt a vizsgált térségben leíró kutatások száma már jóval szélesebb (Šimon 2014). A dezurbanizációs folyamatok között kitüntetett szerephez jutó jóléti migráció Csehországban viszonylag jól dokumentált (Bartoš et al. 2008, 2009). Több olyan, vonzó természeti környezettel és/vagy gazdag kulturális örökséggel rendelkező területről is tudunk, amelyek a rendszerváltás után

jóléti migráció célterületévé vált (Sumava–Czesky Krumlov: Glorioso 1999, Kárpátok: Borsdorf et al. 2015, Káli-medence: Fejős Z–Szijártó 2002, Belső-Somogy: Járosi 2006). A vasfüggöny leomlásával a térség is elérhetővé vált a határokon átlépő jóléti beköltözők számára (Illés–Michalkó 2012, Balogi 2010). Az előzőleg bemutatott kutatási eredmények alapján a dezurbanizáció kétségtelenül megjelent a V4-ekben, a kérdés az, hogy ezek egyedi példák, vagy inkább egy általános trendforduló látványos előfutárai?

Az, hogy a peremvidéki térségekben továbbra is az elvándorlás dominál, vagy csak minimális vándorlási többlet jelenik meg, az előbbire enged következtetni. A városi központoktól mért időbeli távolság után célszerű megvizsgálni a természeti környezet hatását is a vándorlás alakulására. Ehhez – a szakirodalmi tapasztalatok alapján – a következő, természeti környezetet leképező mutatókat használtuk fel:

1. Natura 2000 területek aránya a település területéből.
2. Természetvédelmi oltalom alatt álló területek aránya a település területéből.
3. Erdőterületek aránya a település területéből.
4. Vízfelületek aránya a település területéből, tengerpart.
5. Tengerszint feletti magasság.

Az említett öt mutató és a vidéki vándorlási arányszámok kapcsolata igen lazának bizonyult, és nem egy esetben fordított együttmozgást figyelhattunk meg a két változó értékei között. A természeti környezetet leíró változók közül a tengerszint feletti magasságnak és a vízfelületek nagyságának volt Magyarország és Lengyelország esetében pozitív hatása a vándorlásra.

Az előzőleg bemutatott tényezők legjobb esetben is csak sejtetik a jóléti migráció korlátozott vidéki jelenlétét, illetve a természeti tényezők motiváló hatásait e vándorlási folyamatra. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy a környezeti változók nem függetlenek a városi központoktól mért távolságtól: a távol található települések természeti környezete nagyobb eséllyel vészelte át kis változtatással az évszázadokat, és ennek megfelelően például magasabb az erdőterületek és a védett területek aránya is. Azonban a városi központoktól való távolság jelentős befolyása a vándorlás alakulására semlegesítheti ezek esetleges pozitív hatását, főleg ha az meglehetősen korlátozott. Hogy minél jobban függetlenítsük a két magyarázó változót, a környezeti tényezők hatását megvizsgáltuk a peremvidéki területekre leszűkítve is. Az eredményeket táblázatban összegeztük (5. táblázat). Azonban még a térben leszűkített vizsgálat eredményei sem meggyőzőek – leginkább a hegyvidéki fekvés jelent pozitívumot a vándorlási egyenleg alakulása szempontjából. Feltételezhető, hogy számos vonzó természeti környezetű településnél az alapvető infrastrukturális feltételek sincsenek meg ahhoz, hogy potenciális célterületté váljanak. A védett területek „semlegessége”, vagy egyenesen negatív hatása mögött az is állhat, hogy a természet sokszínű, védelemre érdemes értékei közül nem mindegyik esik egybe a vonzó természeti környezetről kialakított idealizált képpel, az építési és földhasználati korlátozások pedig inkább taszítóerőként lépnek fel.

5. táblázat

**A természeti tényezők esetleges pozitív hatása
a vándorlási egyenlegre a peremvidéki településeken**

The effect of natural conditions on the migration balance in the remote rural municipalities

Ország	Erdőterületek aránya		Tengerszint feletti magasság	
	1990–2001	2001–2011	1990–2001	2001–2011
Magyarország				
Csehország				
Lengyelország				

Megjegyzés: A védett területek esetében a peremvidéki településeken nem tudtunk egyértelmű pozitív hatást kimutatni a vándorlási egyenlegre. Szlovákia esetében egyik természeti tényező sem hatott pozitívan a peremvidéki települések vándorlási egyenlegére.

A cellák szürke színe az egyértelmű pozitív hatást jelöli.

Forrás: EEA, Corine Land Cover adatok, a vizsgált országok statisztikai hivatalainak adatai.

Össességében megállapítható, hogy – a korábbi kutatási eredmények alapján – a dezurbanizáció megjelent a V4-eknél, azonban a folyamat háttérben maradt más vándorlási irányzatokhoz képest, és még a potenciális kiköltözők számára vonzó adottságokkal rendelkező területek közül is igen korlátozott azoknak a száma, amelyek valóban mérhető arányban váltak költözési célterületté.

Amennyire a korlátozott tartalmú adatsorból megállapítható (lásd módszertani fejezet), úgy a munkanélküliség szerepe is ellentmondásos a vándorlás formálásában. A várt fordított együttmozgás helyett a magas munkanélküliség több esetben semleges vagy pozitív befolyással van a vándorlási egyenleg alakulására, különösen az említett első időszakban (például Csehországnál és Szlovákiánál). Ez részben a rendszerváltás után végbement jelentős méretű kényszervándorlás lenyomata (Ladányi–Szelényi 1998, Brown–Schafft 2002). Továbbá több térségbeli kutatás is arra a következtetésre jutott, hogy a munkanélküliség növekedését csak részben követi az adott térségből történő elvándorlás emelkedése. Ennek oka, hogy a rossz helyzetű térségekben a mobilitáshoz szükséges (elsősorban anyagi) feltételek vagy képességek csak korlátozottan állnak rendelkezésre (Michálek–Podolák 2010, 2011, Fidrmuc 2004).

Következtetések

Az elemzés alapján egyértelműen megállapítható, hogy a rendszerváltás trendfordulót hozott a V4-ek vándorlási folyamataiban: vidéken jelentős vándorlási többlet jelent meg. A nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás tapasztalataival ellentétben azonban a vándorlási nyereség elsősorban a városkörnyéki teret jellemezte. A rendszerváltás a korábban helyenként adminisztratíván is korlátozott szuburbanizáció

kiteljesedését hozta magával. A vizsgált térségben is megjelent a jóléti migráció, ami a vidéki tér egy kiemelt pontjára korlátozódott, egy általánosabb dezurbanizációs irányzatnak egyelőre nem mutatkoztak jelei. Ezt a relatív földrajzi helyzetet, a természeti környezet állapotát és a társadalmi-gazdasági helyzetet jellemző változók vizsgálata is visszaigazolta. A városi központok időbeli távolsága és a vándorlás alakulása között közepesen erős fordított együttmozgás állt fenn. Az egyes országok városhálózati sajátosságai és közigazgatási struktúrája alapvetően meghatározta, hogy a különböző nagyságú városi központoknak mekkora hatása van a vándorlásra. A természeti környezet állapotát leíró változók és a vándorlás közötti kapcsolat (néhány kivételtől eltekintve) igen laza – ez tehát nem mutat egyelőre jelentősebb jóléti migrációs folyamatot. Megemlítendő, hogy a vándorlási egyenleg és a munkanélküliség között esetenként akár pozitív együttmozgás is megfigyelhető – ez a rendszerváltás utáni kényszervándorlás lenyomata.

Az előzőeken túl az egyes országok vándorlási adataira is inkább úgy kell tekinteni, mint a tendenciák megállapítására szolgáló közelítő értékekre, semmint a valóságot pontosan tükröző szám adatokra. Például Prága környezetében mintegy 15–20%-ra becsülik a statisztikába be nem kerülő agglomerációba történő költözések számát (Ouředníček 2007), Magyarországon is hiányos az ideiglenes (ám gyakran évekre szóló) tartózkodási helyre történő vándorlás statisztikai számbavétele. A vándorlás rögzítésének hiányosságai miatt esetenként az adatokból kirajzolódó irányzatok is torzulhatnak. Szlovákiában például a vidékről Pozsonyba albérletbe költözők egy része csak akkor jelentkezik ki korábbi lakóhelyéről, amikor saját ingatlan vásárol a szuburbán gyűrűben. Mozgásuk így közvetlenül az agglomerációba költözéskor jelenik meg a statisztikában (Zubriczký 2010). A szuburbanizációval kapcsolatban további statisztikai torzítást jelent, hogy a központi városmagból kiköltözők egy része nem lépi át a településhatárt, hanem a külterületeken vagy a városhoz csatolt korábban független településrészekben talál új ingatlanra (Vasárus 2014, Csatári et al. 2013).

Végezetül több migrációkutató is felhívta a figyelmet arra, hogy a posztmodern társadalomban egyre kevésbé állja meg a helyét az az alapfeltevés, hogy az ember tevékenységei egy adott időszakban csak egy adott helyhez köthetőek (Behr–Gober 1982, McHugh et al. 1995). A vándorlásnak a tradicionális megközelítései könnyen átsiklanak az olyan jelenségek felett, mint például az idősök évszakonkénti ciklikus költözése, vagy a vidéki második ingatlanok használata. Ezek figyelembevételével a jóléti migráció, az életminőségi okokból történő lakóhelyváltás is jelentős térformáló tényezőként jelenne meg. A vándorlás kutatóit ezen mozgások feltérképezésénél erősen korlátozza az adatok elérhetősége – különösen igaz ez a több országra kiterjedő vizsgálatoknál. Éppen ezért az országos léptékű statisztikai vizsgálatok és a mélyreható lokális esettanulmányok csak együttesen képesek jellemezni a valós folyamatokat.

Köszönetnyilvánítás

A „Vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban a rendszerváltás után” témában kutatásunkat az MTA-Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund – Fiatal Vezetők Ösztöndíja Alapítvány ösztöndíjának támogatásával végeztük.

IRODALOM

- ABRAMS, J. B.–GOSNELL, H.–GILL, N. J.–KLEPEIS, P. J. (2012): Re-creating the Rural, Reconstructing Nature: An International Literature Review of the Environmental Implications of Amenity Migration *Conservation and Society* 10 (3): 270–284.
- BAJMÓCY, P. (1999): A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén *Földrajzi Értesítő* 48 (1-2): 127–138.
- BAJMÓCY, P. (2000): A „vidéki” szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján *Tér és Társadalom* 14 (2-3): 323–330.
- BALOGI, A. (2010): Jóléti migráció. Külföldiek Magyarországra telepedése. In: HÁRS Á. – TÓTH, J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet* pp. 245–262, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- BAŃSKI, J. (2005): Suburban and peripheral rural areas in Poland: the balance of development in the transformation period *Geografický casopis* 57 (2): 117–130.
- BARTOŠ, M.–KUŠOVÁ, D.–TĚŠITEL, J.–KOPP, J.–NOVOTNÁ, M. (2008): Amenity Migration in the Context of Landscape-Ecology Research *Journal of Landscape Ecology* 1 (2): 5–21.
- BARTOŠ, M.–KUŠOVÁ, D.–TĚŠITEL, J. (2009): Motivation and life style of the Czech amenity migrants (case study) *European Countryside* 1 (3): 164–179.
- BEHR, M.–GOBER, P. (1982): When a residence is not a house: examining residence-based migration definitions *Professional Geographer* 34 (2): 178–184.
- BELUSZKY, P. (2000): Adalékok a városállomány 1990 utáni átalakulásához. In: HORVÁTH, GY. – RECHNITZER, J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* pp. 115–129, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- BELUSZKY, P.–SIKOS, T. (2007): *Változó fálvaink: Magyarország fálutípusai az ezredfordulón* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- BENDER, O.–KANITSCHIEDER, S. (2012): New Immigration Into the European Alps: Emerging Research Issues *Mountain Research and Development* 32 (2): 235–241.
- BORSODORF, A.–STÖTTER, J.–GRABHERR, G.–BENDER, O.–MARCHANT, C.–SÁNCHEZ, R. (2015): Impacts and Risks of Global Change. In: GROVER, V. I. – BORSODORF, A. – BREUSTE, J. – TIWARI, P. CH. – FRANGETTO, F. W. (szerk.): *Impact of Global Changes on Mountains: Responses and Adaptation* pp. 33–76, CRC Press Taylor and Francis Group.
- BOYLE, P.–HALFACREE, K.–ROBINSON, V. (1998): *Exploring Contemporary Migration* Longman, Harlow, United Kingdom.
- BROWN, D. L.–SCHAFFT, K. A. (2002): Population deconcentration in Hungary during the postsocialist transformation. *Journal of Rural Studies* 18 (3): 233–244.

- CARBAS, I. (2014): The potential for rural cooperatives in the UK. In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. pp. 54–70. Routledge, Abingdon, Egyesült Királyság.
- CHAMPION, T. (1998): Studying counterurbanisation and the rural population turnaround. In: BOYLE, P. – HALFACREE, K. (szerk.): *Migration into rural areas: theories and issues* pp. 21–40, John Wiley & Sons, Chichester, Egyesült Királyság.
- CSATÁRI, B.–FARKAS, J. ZS.–LENNERT, J. (2013): Land Use Changes in the Rural-Urban Fringe of Kecskemét after the Economic Transition *Journal of Settlements and Spatial Planning* 4 (2): 153–159.
- CSATÁRI, B.–KISS, A. (szerk.) (2004): *Tanyai kaleidoszkóp. A 2002–2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei* MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét.
- DEGÓRSKA, B. (2012): Spatial growth of urbanised land within the Warsaw Metropolitan Area in the first decade of the 21th century *Geographia Polonica* 85 (3): 77–95.
- DIJSKTRA, L.–POELMAN, H. (2008): Remote Rural Regions - How proximity to a city influences the performance of rural regions *Regional Focus* 2008 (1): 1–8.
- EGEDY, T. –CERIC, D. –KONOPSKI, M. –KUČEROVÁ, S. R. –KULLA, M. –NESTOROVÁ-DICKÁ, J. –SVOBODOVÁ, R. (2015): Entrepreneurship as a potential driving force for the further development of rural areas – good examples from Visegrad countries *Studia Obszarów Wiejskich* 39: 103–127.
- ENYEDI, GY. (1989): Van-e szocialista urbanizáció? *Tér és Társadalom* 3 (2): 92–103.
- FEJÓS, Z.–SZIJÁRTÓ, ZS. (2002): *Egy tér alakváltozásai: esettanulmányok a Káli-medencéről* Néprazi Múzeum, Budapest.
- FIDRMUC, J. (2004): Migration and Regional Adjustment to Asymmetric Shocks in Transition Economies *Journal of Comparative Economics* 32 (2): 230–247.
- GAWRYSZEWSKI, A. (2006). Demographic Development. In: DEGÓRSKI, M. (szerk.). *Natural and human environment of Poland. – A geographical overview* pp. 125–142, Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, Varsó, Lengyelország.
- GLORIOSO, R. S. (1999): Amenity migration in the Šumava bioregion, Czech Republic: Implications for ecological integrity. In: GODE, P. M. – PRICE, M.F. – ZIMMERMANN, F.M. (szerk.): *Tourism and development in mountain regions* pp. 275–295, CABI Publishing, CAB International, Oxon.
- GOLDING, S. A. (2014): Moving narratives: Using online forums to study amenity outmigration in the American Midwest *Journal of Rural Studies* 33: 32–40.
- HALÁS, M.–ROUBÍNEK, P.–KLADIVO, P. (2012): Urbánní a suburbánní prostor Olomouce: teoretické přístupy, vymezení, typologie (The urban and suburban space of Olomouc: theoretical approaches, delimitation and typology) *Geografický Časopis* 64 (4): 289–310.
- HARDI, T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén *Tér és Társadalom* 16 (3): 57–83.
- HARDI, T.–LADOS, M.–TÓTH, K. (2010): *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén* MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr–Somorja.
- HAVAS, G. (1999): Kistelepülések és a romák. In: GLATZ F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon* pp. 163–204, MTA, Budapest.

- HAVEN-TANG, C. – JONES, E. (2014): Capitalising on rurality: tourism micro-businesses in rural tourism destinations. In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches* pp. 237–250. Routledge, Abingdon, Egyesült Királyság.
- ILLÉS, S.–MICHALKÓ, G. (2012): Real estate purchasing by foreigners in Hungarian Settlement system as seen from the angle of niche concept. In: CSAPÓ T. – BALOGH A. (szerk.): *Development of the Settlement Network in the Central European Countries: Past, Present, and Future* pp. 175–189, Springer Verlag, Berlin; Heidelberg.
- ILNICKI, D. (2002): Przemiany w strukturach demograficznych w miejscowościach strefy podmiejskiej Wrocławia. Przykład Mirków i Bielany Wrocławskie. (Changes in the demographic structures of Wrocław suburban area. Example Mirków and Bielany Wrocławski) *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 1: 201–214.
- JANKÓ, F. (2004): Szuburbán folyamatok Sopron térségében: a Lőverek átalakulása *Földrajzi Értesítő* 53 (3-4): 295–312.
- JÁROSI, K. (2006): Felkerekedni egy másik világba. Rezidenciaturisták, élmény- és jóléti migránsok magyarországi falvakban *REGIO* 17 (3): 116–139.
- KONTULY, T. (1998): Contrasting the counterurbanisation experience in European nations. In: BOYLE, P. – HALFACREE, K. (szerk.): *Migration into rural areas: theories and issues* pp. 61–78, John Wiley & Sons, Chichester, Egyesült Királyság.
- KOREC, P. (2003): Population development, urbanization and regional disparities of Slovakia *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 38 (1): 167–180.
- KOVÁCS, T. (2005): A sellyei (-siklósi) KSH-térség rövid leírása. In: BARANYI, B. (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben* pp. 29–52, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KOVÁCS, Z. (1999): A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban (Esettanulmányok) *Földrajzi Értesítő* 48 (1-2): 93–125.
- KULCSÁR, J. L.–CURTIS, K. J. (2012): *International handbook of rural demography* Springer, Dordrecht, Heidelberg, New York, London.
- LADÁNYI, J.–SZELÉNYI, I. (1998). Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary. In: ENYEDI, GY. (szerk.): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe* pp. 67–86, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LADÁNYI, J.–SZELÉNYI, I. (2004): *A kirekesztettség változó formái* Napvilág Kiadó, Budapest.
- ŁODYGA, B. (2006): Differences in actual increase in the rural areas of Poland *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series* 6: 89–105.
- MARSDEN, T. –MURDOCH, J. –LOWE, P. –MUNTON, R. –FLYNN, A. (1993): *Constructing the countryside* UCL Press, London, Egyesült Királyság.
- MASIK, G. (2010): The quality of life of suburbanities: a case study of the Gdańsk agglomeration *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series* 14: 91–100.
- MATARRITA-CASCANTE, D.–STOCKS, G. (2013): Amenity migration to the global south: Implications for community development *Geoforum* 49: 91–102.
- MATLOVIČ, R.–SEDLÁKOVÁ, A. (2007): The impact of suburbanisation in the hinterland of Prešov (Slovakia) *Moravian Geographical Reports* 15 (2): 22–32.

- MCHUGH, K.–HOGAN, T.–HAPPEL, S. (1995): Multiple residence and cyclical migration: a life course perspective *Professional Geographer* 47 (3): 251–267.
- MICHÁLEK, A.–PODOLÁK, P. (2010): Socio-economic disparities and migration in Slovakia *Moravian Geographical Reports* 18 (2): 36–45.
- MICHÁLEK, A.–PODOLÁK, P. (2011): Impact of Key Socio-Economic Disparities on Migration in Slovakia: Economic Diversification vs. Traditional Pattern *European Spatial Research and Policy* 18 (1): 71–87.
- MITCHCHELL, C. J. A. (2004): Making sense of counterurbanization *Journal of Rural Studies* 20 (1): 15–34.
- MOSS, L. A. G. (1994): Beyond tourism: The amenity migrants. In: MANNERMAA, M. – INAYATULLAH, S. –SLAUGHTER, R. (szerk.): *Coherence and chaos in our uncommon futures: Visions, means, action*. pp. 121–128. Finland Futures Research Centre Turku School of Economics and Business, Turku, Finnország.
- MOSS, L. A. G. (2006): The Amenity Migrants: Ecological Challenge to Our Contemporary Shangri-La. In: MOSS, L. A. G.: *The amenity migrants: Seeking and sustaining mountains and their cultures* pp. 3–25, MA: CAB International, Cambridge, Egyesült Királyság.
- NOVOTNÁ, M.–PREIS, J.–KOPP, J.–BARTOŠ, M. (2013): Changes in migration to rural regions in the Czech republic: position and perspectives *Moravian Geographical Reports* 21 (3): 37–54.
- ONDOŠ, S.–KÁČEROVÁ, M. (2007): Migration aspects of the urbanisation in post-socialism: Bratislava case *Forum Statisticum Slovaca* 3 (3): 176–180.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Differential suburban development in the Prague urban region *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 89 (2): 111–126.
- PERGER, É. (2002): Nagy-Budapest közigazgatás-szervezési dilemmái *Tanulmányok Budapest múltjából* 30: 177–200.
- SCHUCHMANN J. (2012): Suburbanisation processes in the Budapest Metropolitan Region. In: SZIRMAI V. – FASSMANN H. (szerk.): *Metropolitan Regions in Europe* pp. 100–120. Austrian – Hungarian Action Fund, Budapest-Bécs.
- ŠIMON, M. (2014): Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic *Sociologia Ruralis* 54 (2): 117–142.
- SZCZEPAŃSKA, A.–SENETRA, A. (2012): Migrations of city dwellers to suburban areas – the example of the city of Olsztyn *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 18. pp. 117-124.
- SZEBÉNYI, A.–NAGYVÁRADI, L. (2009): Új város a pécsi agglomerációban – a kozármislenyi példa *Területi Statisztika* 49 (2): 148–151.
- SZEPESI, G. (2008): A politikai akarat mint a magyarországi városodás befolyásoló tényezője *Földrajzi Értesítő* 57 (3–4): 389–398.
- TASAN, T.–KOK, H. (1999): A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években *Földrajzi Értesítő* 48 (1-2): 159–172.
- TIMÁR, J. (1999). Elméleti kérdések a szuburbanizációról *Földrajzi Értesítő* 48 (1–2): 7–32.
- TÓTH, J. (1981): A közép-békési településeggyüttes fejlesztési stratégiájának fő vonása. In: TÓTH J. (szerk.): *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei. 1. kötet: A közép-békési*

- településeggyüttes. 2. rész.* pp. 836–868., Békés megyei Tanács VB. Tudományos Koordinációs Szakbizottsága, Békéscsaba.
- TÓTH, J. (2008): Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról *Területi Statisztika* 48 (3): 237–244.
- TZANELLI, R. (2004): Constructing the 'cinematic tourist': The 'sign industry' of the Lord of the Rings *Tourist Studies* 4 (1): 21–42.
- VAISHAR, A.–MIKULÍK, O.–ZAPLETALOVÁ, J.–BARTÁK, R.–DOKOUPIL, M. (1995): Case Study: Brno *Moravian Geographical Reports* 3 (1-2): 4-29.
- VASÁRUS, G. (2014): Kültérületek a városfejlődés árnyékában. In: KÓRÓDI, T. – SANSUMNÉ MOLNÁR, J. – SISKÁNÉ SZILASI, B. – DOBOS, E. (szerk.): *VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa* pp. 630–640. Miskolci Egyetem Földrajz Intézete, Miskolc.
- VIGAŠOVÁ, D.–PAPAJOVÁ, M.–KRÍŽOVÁ, L.–ŠVEDA, M. (2010): Land use change in the suburban zones of Banská Bystrica and Zvolen (Slovakia) *Moravian Geographical Reports* 18 (3): 43–52.
- ZGLIŃSKI, W. (2008): The essential problems and the structure of Polish agriculture in the period of transformation *Studia Obszarów Wiejskich* 15: 45–72.
- ZUBRICZKÝ, G. (2010): Pozsony szuburbanizációja. In: HARDI, T. – LADOS, M. – TÓTH, K.: *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén* pp. 50–76, MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr–Somorja.